

RUTA PEDAGÒGICA "ELS LLOCS DE LA MEMÒRIA DE TARRAGONA: GUERRA CIVIL I REPRESSIÓ FRANQUISTA"

— Esther Ferré Sarabia —

Centre de Recursos Pedagògics del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya

— Jordi Piqué Padró —

Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona de l'Ajuntament de Tarragona

RESUM

La divulgació històrica és una de les eines més importants per conscienciar la població i evitar que es tornin a repetir alguns dels esdeveniments més cruels del nostre passat més recent. Amb aquest article es pretén apropar als més joves, a partir d'un projecte divulgatiu i pedagògic que barreja les noves tecnologies amb la interacció amb els espais, el que va significar la Guerra Civil a la ciutat de Tarragona mitjançant una ruta històrica.

PARAULES CLAU: Divulgació, Espais de la memòria, Guerra Civil, Pedagogia, repressió franquista, Tarragona.

INTRODUCCIÓ

Actualment, una difusió socialment àmplia de la història esdevé, ara més que mai, un exercici útil i necessari per a trobar en el passat tant els orígens i els elements que configuren la nostra identitat col·lectiva com aquells punts de referència que ens poden ajudar a situar-nos en aquesta crisi de valors del present. Però, encara més: quan la divulgació de la història se centra en el coneixement del temps i de l'espai que ens és més proper, la història contemporània recent i l'espai on es viu, les actuacions que es porten a terme presenten un valor afegit, especialment per als més joves.

En els llibres de text de segon de batxillerat s'afirma que la Guerra Civil és el fet històric del segle XX més significatiu, determinant i dramàtic de la història d'Espanya i de Catalunya. Tanmateix, després d'aquesta declaració, ens podem preguntar: què en saben els joves quan acaben el batxillerat? Són conscients que d'una manera o d'una altra són hereus directes de tot el que va passar? Poden conèixer i valorar correctament les influències d'aquest passat sobre el seu present?

Per entendre l'abast dels conflictes bèl·lics actuals a Síria o a Iraq, o bé per comprendre què significa el drama dels refugiats que, fugint de les guerres, intenten arribar a Europa, hi pot haver res més oportú que conèixer què van representar els bombardejos sobre la població durant la Guerra Civil o els centenars de milers de refugiats que van marxar a l'exili l'any 1939? Posar en valor el discurs de la pau i de la solidaritat entre els homes i les dones ha ser un dels eixos vertebradors de la recuperació de la memòria històrica, d'aquesta connexió del present amb el coneixement històric. També, en el mateix sentit, un altre eix ha de ser saber què significa la democràcia i què cal fer per a preservar-la.

Els joves d'avui en dia ja no han sentit parlar de la guerra ni de la foscor del franquisme; veuen la història de fa vuitanta anys igual que la dels segles XI o XVIII: una història distant, d'un altre temps i d'una altra gent, com si ells no fossin els nets o els besnets de tot el que va succeir. Certament, és difícil competir contra l'allau d'informació que reben actualment els joves i que pot conduir a la saturació, és a dir, a la desinformació. Tanmateix, al nostre favor tenim que si sabem transformar la informació històrica en una experiència perdurable, el missatge els arribarà. Com podem fer-ho? Apel·lant principalment a dos factors. D'una banda, el parentiu i el lligam directe amb els que ho van viure i, de l'altra, la proximitat de l'espai. Tot es va esdevenir en els carrers, places i edificis que trepitgen i veuen cada dia. Si no s'aprofita aquesta proximitat directa amb el receptor, els joves continuaran considerant tan fantàstica i exòtica la batalla de Lepant com la batalla de l'Ebre; la Guerra Civil o el franquisme seran per a ells episodis tan llunyans com les guerres púniques i la democràcia serà un règim polític com qualsevol altre i, per tant, no cal defensar-lo ni participar-hi.

És en aquest sentit, que des de l'any 2009 fins a l'actualitat, com en molts altres llocs de Catalunya, s'han dut a terme diferents actuacions per a la recuperació de la memòria històrica a Tarragona, centrats bàsicament en la recuperació d'espais, la promoció de la recerca, la programació conjunta d'actes de difusió i l'ofertament als centres docents de la ruta pedagògica "Els Llocs de la Memòria de Tarragona".

LA RUTA PEDAGÒGICA "ELS LLOCS DE LA MEMÒRIA DE TARRAGONA"

El gener de l'any 2016 es va presentar públicament la ruta pedagògica "Els llocs de la Memòria de la Guerra Civil i la repressió franquista a Tarragona".¹ Organitzada pel Centre de Recursos Pedagògics del Departament d'Ensenyament de la Generalitat de Catalunya i per l'Arxiu Històric de la Ciutat de Tarragona de l'Ajuntament de Tarragona,² l'objectiu d'aquesta proposta didàctica és afavorir el coneixement dels alumnes de 4t. d'ESO i 2n. de batxillerat del període més rellevant i dramàtic del segle XX, la Guerra Civil i la repressió franquista posterior, com així queda recollit en bona part dels llibres de text que s'utilitzen en els centres docents.

En aquest sentit, els continguts impartits a l'aula per part del professorat, més centrats en Espanya i Catalunya, es veuen reforçats amb aquesta ruta pedagògica per la proximitat que té per a l'alumne, per la proximitat en el temps i per la proximitat en l'espai, és a dir Tarragona, la ciutat per la qual es mouen habitualment els joves, plena d'edificis, cases i llocs impregnats d'aquesta història que ressegueix la ruta.

Abans d'oferir la ruta als centres docents, es va realitzar una primera visita de prova adreçada exclusivament als professors, que va servir per recollir les seves aportacions i observacions. A més a més d'aquesta prova inicial, durant els tres anys en què s'ha desenvolupat aquesta activitat s'hi han anat introduint canvis i modificacions que possibiliten una adaptació permanent i una millora del plantejament inicial.

1 Vegeu l'enllaç: <http://serveiseducatiu.xtec.cat/tarragones/llocs-memoria/>.

2 Durant els anys 2016 i 2017, la ruta pedagògica també ha comptat amb la participació del Fòrum de Tarragona per la Memòria.

Prèviament a la seva realització per part dels alumnes i per reforçar els continguts impartits pels professors, els centres reben una "maleta didàctica" per utilitzar a l'aula que conté còpies de documents, plànols, fotografies i premsa relativa al període històric a tractar, així com llibres per ampliar la matèria, a més d'un conjunt de documents i materials, com ara metralla de les trinxeres o la pròpia maleta, que és de l'època, per tal incentivar l'interès dels alumnes.

Els professors també disposen d'un lloc web³ en el qual primer només s'hi podia trobar la guia de la ruta, amb la informació sobre els llocs que es visitaven, però darrerament s'hi han afegit propostes pedagògiques per treballar a l'aula. El Banc Audiovisual de Testimonis del Memorial Democràtic de Catalunya⁴ és un dels recursos més interessants que es presenten, ja que permet accedir a testimonis dels fets que ja no són entre nosaltres i esdevé una eina educativa de primer ordre per a la recerca a l'aula i el treball amb fonts primàries.

La ruta pedagògica dura aproximadament unes cinc hores, entre les nou del matí i les dues de la tarda, i s'ofereix gratuïtament als centres docents per part del Centre de Recursos Pedagògics del Tarragonès del Departament d'Ensenyament.

PRESENTACIÓ

La ruta pedagògica als Llocs de la Memòria de la Guerra Civil i la repressió franquista a Tarragona s'inicia, en primer lloc, en una sala adient⁵ per a rebre un grup d'entre trenta i quaranta alumnes. En aquest espai es fa la presentació de les dues persones que desenvoluparan la ruta: qui som i quina és la nostra professió. Però, també, quins són els objectius que pretenem amb aquesta activitat i quins són els espais que es visitaran.

3 <http://serveiseducatiu.xtec.cat/tarragones/llocs-memoria/>.

4 <http://memoria.gencat.cat/ca/que-fem/banc-audiovisual-testimonis/>.

5 Durant els anys 2016 i 2017 s'utilitzava la sala d'actes de l'Ajuntament de Tarragona. L'any 2018, la rebuda s'ha fet a la sala d'actes dels Serveis Territorials del Departament de Cultura.

S'aprofita aquest preàmbul per a explicar la tècnica de la refotografia, en la qual hauran de participar els alumnes. És a dir, a partir de còpies de fotografies dels anys de la Guerra Civil que es faciliten, els assistents a la ruta han d'incloure aquesta imatge històrica en una fotografia captada per ells mateixos amb el seu aparell de mòbil, una acció que serveix per a traslladar al present una imatge del passat.

Presentació a la Sala d'actes dels Serveis Territorials de Cultura.

LA REVOLUCIÓ I LA GUERRA CIVIL A TARRAGONA (1936-1939)

Abans d'entrar en el contingut del període, cal situar-lo en una cronologia més àmplia, que va des de l'inici de la Segona República, l'any 1931, fins a la Transició, l'any 1977, amb la dictadura franquista entre 1939 i 1975.

És necessari, també, contextualitzar breument com era la Tarragona de l'any 1936: una ciutat de trenta un mil habitants, d'una banda, amb una base econòmica tradicional i precapitalista, malgrat la presència de dues empreses públiques,⁶ fonamentada en petites i disseminades unitats de producció que principalment atenien la pròpia demanda local i, per l'altra, amb una importat activitat comercial generada al

6 La Fàbrica de Tabacs, inaugurada l'any 1932, i la factoria de la CAMPSA.

voltant del port. Altrament, cal remarcar la capitalitat administrativa, militar i eclesiàstica que caracteritzava la ciutat dels anys trenta i que comportava la presència d'un elevat nombre de funcionaris, professionals, religiosos, militars i forces d'ordre públic, un sector que representava aproximadament un 18% del total de la població activa.

La base econòmica tradicional que caracteritzava la ciutat comportava una estructura del món laboral determinada, que no afavoria ni possibilitava el desenvolupament d'un moviment obrer potent o, si més no, que fos suficientment ampli com per a poder ésser capitalitzat per les organitzacions obreres revolucionàries –polítiques i sindicals– i esdevenir la base social en la qual recolzar el poder que aquestes havien de tenir a les seves mans. Oi més si tenim en compte que ens referim a una ciutat en la qual, durant les eleccions legislatives del 16 de febrer de 1936, i amb una participació del 75% del cens electoral, el vot recollit per la coalició de dretes, el Front d'Ordre, es va acostar al 38,5%, mentre que el Front Popular a la ciutat fou votat per un 61,5%.

Per explicar la Guerra Civil a Tarragona, com a esquema metodològic, podem determinar dos períodes amb unes característiques pròpies: el primer, des del 19 de juliol de 1936 fins a inicis de l'estiu de 1937; el segon, des de mitjan d'estiu de 1937 fins a l'acabament de la guerra el 15 de gener de 1939.

En el primer període, s'introdueix a l'alumne en el cop d'estat contra el govern legítim de la República, una rebel·lió militar que va comportar una lluita armada registrada a Barcelona i a d'altres ciutats catalanes que comptaven amb una guarnició militar, però que no va tenir lloc a Tarragona, on hi havia aquarterat el Regiment Almansa número 15, amb uns set-cents soldats. Tot i que hi havia un terç de l'oficialitat partidària de la rebel·lió i que s'hi van concentrar uns tres-cents civils per donar suport al cop d'Estat, a la ciutat el sollevament es va frustrar.

Com a resposta al cop d'estat, les organitzacions obreres, davant la desconfiança envers l'exèrcit i les forces d'ordre públic, van formar les seves pròpies milícies armades. Aquestes partits i sindicats obrers, principalment els del sector anarcosindicalista, ja no cercaven la

defensa del règim republicà sinó el bandejament i la substitució del mateix per una nova organització social basada en l'administració obrera de l'economia. És a dir, es va impulsar una revolució proletària.

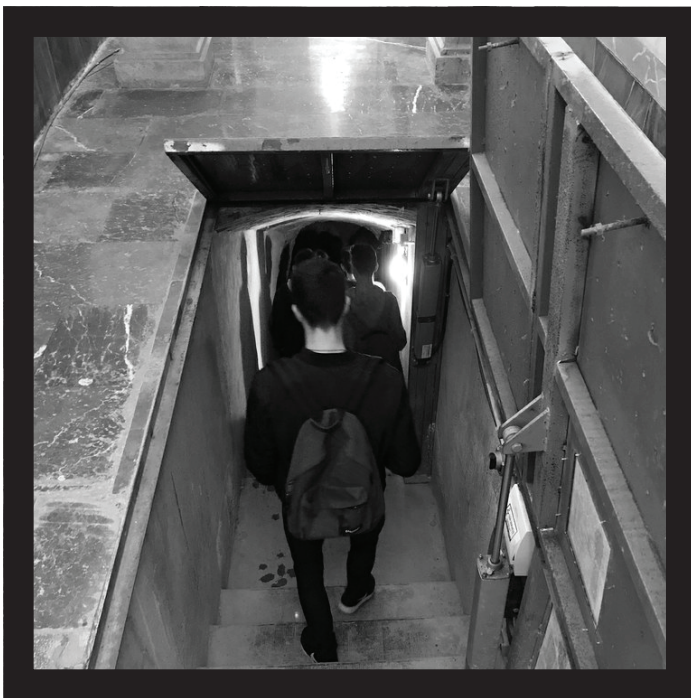

La cavalleria de les milícies del POUM passant per davant de la Casa del Poble, actual Col·legi de les Teresianes, setembre de 1936. Fotografia original d'Hermenegild Vallvé. Refotografia d'Esther Reverté Gras, de l'EADT.

Durant el mes d'agost de 1936, la sortida cap al front d'Aragó dels set-cents soldats del regiment, de cent setanta-sis guàrdies civils i de seixanta-quatre carrabiners deixava tot l'ordre públic de la ciutat en mans dels milicians armats, aproximadament uns dos-cents. Enmig d'aquesta convulsió revolucionària, entre el 23 de juliol i el 22 de desembre de 1936 van caure víctimes de la repressió revolucionària 327 persones. Ben aviat, però, la campanya de protesta de totes les forces polítiques i sindicals contra l'actuació dels escamots d'escopeters i la recuperació del poder per part de la Generalitat de Catalunya va fer que la repressió incontrolada es desaccelerés i, finalment, s'aturés. El procés revolucionari va comportar transformacions profundes en el món de l'economia, el control obrer de les empreses, les expropiacions d'edificis i de terres de conreu, la lluita contra l'atur, l'objectiu d'aconseguir l'escolarització total dels infants i el control

municipal dels proveïments, però l'efervescència revolucionària també es va evidenciar en la societat tarragonina amb signes com la moda proletària, la desaparició de les regles de cortesia burgesa, els canvis en la toponímia urbana, els nom laics donats als nounats, els canvis en la freqüència i edat dels matrimonis civils o la reducció en la taxa de suïcidis.

En el segon període, de l'estiu de 1937 al gener de 1939, la situació de la rereguarda tarragonina va canviar significativament. D'una banda, es van patir els primers bombardeigs sobre la ciutat, que van anar incrementant a mesura que passaven els mesos, estenent la por entre la població civil. Per l'altra, a mitjans de l'any 1938 es va passar de la falta de determinats articles de consum a una escassetat total de subsistències que el racionament oficial no podia resoldre: la fam va esdevenir habitual. Paral·lelament, la mobilització constant dels homes per a anar a l'exèrcit i l'arribada massiva de refugiats van agreujar encara més la situació precària de la rereguarda. Tot plegat, més les notícies del decurs negatiu del conflicte pel bàndol republicà, va conduir a una desmoralització de la població civil.

Baixada al refugi antiaeri de l'Ajuntament de Tarragona.

Tot aquest contingut, s'ha explicat amb l'ajut d'una presentació projectada de vint-i-set diapositives que inclou vint-i-vuit fotografies i 9 documents. Finalment, aquesta primera part es complementa amb la projecció de l'audiovisual Tarragona sota les bombes, en el qual un testimoni directe expressa com va viure un dels bombardejos més sagnants sobre la ciutat.

És important assenyalar que, durant l'explicació sobre la Revolució i la Guerra Civil a Tarragona, es fan comparacions amb aspectes dels conflictes bèl·lics actuals, amb l'objectiu d'assenyalar que la diferència entre els bombardejos sobre Tarragona de fa vuitanta anys són similars als que pateixen avui en dia les ciutats de Síria. O bé, també, que la similitud entre els refugiats catalans que en el passat marxaven cap a l'exili i els que en el present fugen de les zones de conflicte armat és més que evident.

Tot seguit, prossegueix la ruta en direcció a l'Ajuntament de Tarragona.⁷ Pel camí, es comença a desenvolupar l'activitat de refotografia, que parteix de la proposta del fotògraf Ricard Martínez i el seu projecte Arqueologia del punt de vista,⁸ especialment la plaça dels Sedassos, on es trobava el consolat de l'Alemanya nazi, la plaça de la Font i la torre del Pretori com a llocs principals.

Al Palau Municipal es baixa a l'interior del refugi antiaeri. És en aquest espai on s'explica perquè l'ús dels bombardejos sobre la població civil es va experimentar per primera vegada a la Guerra Civil, com va afectar els ciutadans, quines mesures es van prendre per a assegurar la vida dels tarragonins i quin balanç total va significar la destrucció provocada per les bombes, però també s'intenta traslladar als alumnes l'experiència de com es vivia un bombardeig des de dintre d'un refugi.

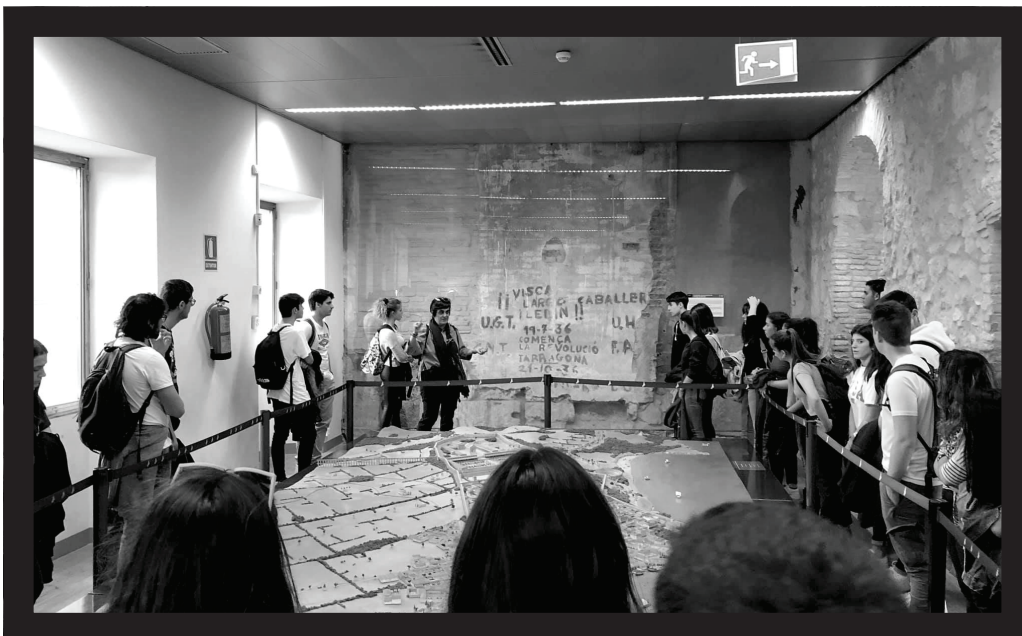
La ruta continua cap a l'Antiga Audiència, a la plaça del Pallol, on es conserva una pintada revolucionària a la paret, realitzada el 21 d'octubre de 1936.

7 L'any 2018, l'itinerari passava per l'Antic Ajuntament, al carrer Major, on hi havia l'exposició *Revolució i Guerra Civil a Tarragona*, en imatges d'Hermenegild Vallvé.

8 <http://www.arqueologiadelpuntdevista.org/#5>.

Alumnes retrofotografiant a la plaça dels Sedassos.

Grup dins de l'Antiga Audiència.

LA REPRESSIÓ FRANQUISTA (1939-1953)

L'edifici de l'Antiga Audiència, ara fa vuitanta anys, era l'edifici en el qual se celebraven els judicis sumaríssims. A la sala d'actes, es projecta l'audiovisual *Quan la torre del Pretori era la presó de Pilats*, que recull el testimoni de tres homes que van ser condemnats a mort però que finalment van veure la seva pena commutada per anys de presó.⁹

En aquest espai es fa especial incidència en l'abast i característiques de la repressió franquista a les comarques tarragonines: 10.200 consells de guerra sumaríssims, 693 condemnes a mort executades, milers de condemnes a penes de presó, confiscació de béns per part del Tribunal de Responsabilitats Polítiques, depuració dels funcionaris, desterraments... Tot un aparell repressiu jurídic – militar que no comptava amb cap garantia processal, com poden observar els assistents en els diferents documents que es reparteixen.

Després, a la Plaça del Rei, s'accedeix a la Torre del Pretori, un espai emblemàtic de la Tàrraco romana i punt obligat de visita per part dels turistes. Quan s'explica que aquesta torre era la presó provincial de Tarragona, coneguda com la Presó de Pilats, el contrast és evident.

El dia 15 de gener de 1939, l'entrada de les tropes franquistes a Tarragona va marcar l'inici d'una nova onada repressiva, ferotge i sistemàtica. La presó de Pilats continuarà essent el centre del sistema penitenciari de les comarques tarragonines, que es complementarà amb la presó habilitada en el convent de carmelità de la Punxa i, com a centre de reclusió de dones, el convent de les Oblates.

Des de 1939 fins a 1945, més de sis-cents noranta condemnats a pena de mort van sortir de la presó de Pilats per a ser afusellats a la muntanya de l'Oliva o dins del cementiri proper.

A la presó de Pilats, durant l'any 1939, s'hi van arribar a encabir 1.361 presoners. La saturació era indescriptible i el col·lapse del centre,

9 Es tracta de Josep Subirats, Leandre Sahún i Antoni Floresví.

també. Els interns havien de dormir per les escales, gairebé un damunt de l'altre. La higiene era molt deficient i la roba no es rentava. Si no era pels familiars, el pres es podia estar anys amb la mateixa roba sense rentar. L'escassa ventilació, l'amuntegament dels reclusos i la falta d'higiene van provocar l'aparició de la sarna, els polls i les xinxes, la qual cosa propiciava les malalties. Aquestes condicions de vida infrahumana en les quals malvivien els reclusos s'agreujava encara més per una alimentació del tot insuficient: dues menjades al dia a base de cigrons. Aquesta va ser la causa de la defunció de més de setanta reclusos.

Només durant l'any 1939 es van internar més de 6.200 persones en les presons de Pilats, la Punxa i les Oblates, amb una mitjana d'ingressos mensuals de cinc-cents vint reclusos. L'any 1943 encara hi havia a la presó de Pilats 585 reclusos; un any més tard es registraven tres-cents quaranta interns i, al final de l'any 1945, el nombre d'empresonats s'havia reduït a dos-cents dotze.

Explicacions a la sala dels condemnats a mort.

En aquest espai, en concret a la sala dels condemnats a mort,¹⁰ es fa llegir en veu alta, per part d'un alumne voluntari, la carta de comiat que un pres adreça a la seva esposa i a la seva filla hores abans de ser executat. En aquest punt de la ruta, l'emotivitat que s'observa entre els assistents és corprenedora.

BALANÇ

Entre els anys 2016 – 2018 s'han realitzat un total de trenta-vuit rutes, sol·licitades per quinze centres docents,¹¹ amb assistència de més d'un miler d'alumnes, acompanyats per prop d'un centenar de professors. Aquest curs 2017–2018 hem tingut especial interès en conèixer quines idees prèvies poden tenir els alumnes sobre la guerra i si són conscients de quin és l'objectiu que mou els seus professors per portar-los a passar tot un matí amb nosaltres, ja que tenim un especial interès en què la ruta adquireixi un caràcter competencial dins de l'àrea de ciències socials, però també pel que fa a valors.

El nostre objectiu, com ja hem dit a l'inici de l'article, és que la història esdevingui propera i objecte de recerca i per aquest motiu és interessant que els alumnes en parlin amb els seus familiars, però que també ho puguem referenciar amb el què es publica als mitjans, com ara la recent polèmica sobre l'exhumació del dictador Francisco Franco.

En acabar la ruta, es demana als alumnes que facin una valoració, sobre un total de 5 punts, dels espais visitats i de les explicacions donades en cadascun d'ells. L'espai més ben valorat és el refugi antiaeri que hi ha a l'Ajuntament de Tarragona (4,54/5). A banda de les explicacions és possiblement l'espai que recrea millor el moment dels fets que es relaten i, alhora, el relat els resulta molt nou perquè no és present en els llibres de text. Descobrir que el Pretori va ser presó també és un

10 Actual sala del sarcòfag d'Hipòlit.

11 Col·legi del Sagrat Cor, Institut Joan XXIII, Institut Tarragona, Institut Pons Icart, La Salle de Tarragona, Centre d'Adults Àgora, Institut Sant Pere i Sant Pau, Institut Martí i Franquès i Institut Vidal i Barraquer de la ciutat de Tarragona; Institut Marta Mata de Salou; Col·legi Marguerite Youcenar de Reus; Institut Blanca d'Anjou del Perelló; Institut Mar de la Frau de Cambrils; Institut Ramon Barbat Miracle de Vila-seca; Institut Roda de Berà.

dels aspectes que valoren més (4,13/5), ja que normalment tots han vist el monument des del punt de vista de la Tarraco romana i mai com un lloc referit a la guerra civil. Pel que fa a les explicacions prèvies sobre l'esclat de la guerra i la vida a la rereguarda, també els sorprèn força descobrir com vivien els seus besavis el dia a dia de la guerra rere el front de la batalla i ho puntuen amb un 3,68/5.

L'aspecte que sembla que els queda més allunyat són els judicis sumaríssims, ja que l'espai ha estat transformat, i també perquè els conceptes jurídics els queden més allunyats de la seva realitat.

Algunes de les aportacions qualitatives que fan els alumnes són:

“He descobert que llocs per on passo, gairebé cada dia, amaguen llocs molt importants fa uns quants anys. I m'he conscienciat molt més de tot el que van viure els meus avis i els pares dels meus avis durant la guerra. També m'he assabentat d'alguns refugis que es van construir durant aquella època.”

“L'únic que va fer millorar els meus coneixements era tot allò que no surt als llibres de text, és a dir, les visites als llocs on va succeir tot, les cartes dels presos, el nombre de gent que moria o empresonada o de bombes llançades... La resta de la història ja la coneixia, ja que l'hem donada a classe.”

“He après molta història de la meua ciutat i sé reconèixer monuments i llocs clau de la Tarragona, així com per exemple la presó de Pilats. I, sobretot, he entès el protagonisme de Tarragona durant segles de canvis polítics i socials.”

En resum, podem dir que, en la majoria dels casos, hem pogut observar que els objectius que ens hem proposat s'han assolit i que, fins i tot, en determinats moments, com ara en el de la lectura de la carta d'un

condemnat a mort a la Presó de Pilats, molts alumnes arriben a posar-se en el lloc d'aquelles persones que van pagar un preu molt alt per la seva ideologia.

Pel que fa als professors, hem de dir que el seu perfil correspon als que ja acostumen a fer d'altres activitats dins l'àrea de Ciències Socials i que els agrada dur a terme un treball competencial i de reflexió. I, fins i tot ells, molts cops, reconeixen que no tenien informació sobre els temes que es desenvolupen a la ruta.

En acabar el curs 2017-2018 hem valorat, com cada curs, la necessitat de fer canvis i de demanar un nivell de compromís més alt als centres. Així doncs, a més de dur a terme el projecte de refotografia, els proposarem treballar en la memòria històrica i ens centrarem en el Banc Audiovisual de Testimonis del Memorial Democràtic, alhora que treballarem les TAC des de la proposta del Mobile History Map.